

**XII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár, 2009. május 15–17**

*Adatok a nagykárolyi Károlyi-kastély 18.
századi építéstörténetéhez*
(*Barokk átépítési tervek*)

Témavezető:

Kovács Zsolt tanársegéd
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Történelem-Filozófia Kar
Művészettörténet Tanszék

Szerző:

Erdei Ibolya
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Történelem-Filozófia Kar
Kulturális Örökségvédelem Magiszteri
I. év

I. Bevezetés, avagy rövid kutatástörténet

Dolgozatunkban azokat az új információkat szeretnénk ismertetni, amelyek, a nagykárolyi Károlyi-kastély legújabb kutatásai során kerültek elő. A bemutatni kívánt dokumentáció az épület 18. századi szakaszára szűkül le, nem tárgyalva az elkövetkező oldalakban a 19. századi historizáló átalakításokat.

Még mielőtt rátérnénk a munka tulajdonképpeni tartalmára röviden vázolnánk az épület kutatástörténetét, azokat a munkákat, forrásokat, amelyek alapvetőek kutatási témánk tanulmányozásában.

Úgy véljük, joggal említhetőek az első helyen Éble Gábor kiadványai, aki a család 19. század végi, 20. század eleji levéltárosaként nagy mennyiségű adatot dolgozott fel a Károlyiak irattárából, szerencsés módon, publikálva is ezeket. Több olyan könyve is felsorolható, amelyben kitér az épület történetének több százados bemutatására is. A legterjedelmesebb, az 1897-ben publikált *„A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája”*,¹ amely a nagykárolyi és pesti főúri rezidencia átalakítása ürügyén született meg. Ebben a szerző, a levéltári dokumentumok feldolgozása által próbálja a kastély több százados történetét egy azon munkán belül bemutatni. Olyan levéltári források is a rendelkezésére álltak, amelyek ma már nem találhatók meg a Budapesten őrzött Károlyi törzssanyagban, mely tény munkáját eleve pótolhatatlanná és értékesebbé teszi. A 15. századi építkezésekkel nyitja könyvét, bemutatva ennek körülményeit, ezt követően pedig az épület tulajdonosainak sorrendjében ismerteti az épület történetét, minden periódus pontos és részletes leírásával. Ezen munkában fellelhető információkat ismétli aztán további kiadványaiban, mint pl. *„A nagy-károlyi gróf Károlyi család leszármazása leányági ivadékok feltűntetésével”*,² *„A Harucckern és a Károlyi család. Genealógiai tanulmány”*³, vagy *„Károlyi Ferenc gróf és kora”*⁴ címűekben.

¹ Éble Gábor: *A Károlyi grófok nagykárolyi kastélya és pesti palotája*, Budapest, 1897

² Éble Gábor: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család leszármazása leányági ivadékok feltűntetésével*, Budapest, 1913

³ Éble Gábor: *A Harucckern és a Károlyi család. Genealógiai tanulmány*, Budapest, 1895

⁴ Éble Gábor: *Károlyi Ferenc gróf és kora*, Budapest, 1893

A családtörténeti munkák, amelyek nagy része szintén Éble tollából született meg, ugyanannyira értékes információkat hordoznak, bemutatva a família gazdasági, társadalmi, pénzügyi helyzetét, mely által a kutató az épületet nemcsak egyszerű edificiumként, hanem a családi reprezentáció megnyilvánulásának eszközeként is megközelítheti és kezelheti. Éble munkáin kívül, itt megemlítendő Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*⁵ címen ismert kiadványa, a *Turul* genealógiai folyóirat hasábjain megjelent több Károlyiakkal foglalkozó cikk, stb.

A kiadványok között említhetők meg Sisa József historizáló kastélyokat boncolgató könyvei, tanulmányai, több ízben elemezve a nagykárolyi kastélyt is, melyen belül a 18. századi állapotokat is, bár röviden, de valóságghűen ismerteti. Ugyanitt megemlítendő Rozsnyai József 2001-ben elkészült szakdolgozata, aki Meinig Arthur életművének kutatása kontextusában, szót ejt a nagykárolyi épület 18. és 19. századi állapotáról, stílselemzéséről is.

Kelényi György Franz Anton Hillebrandtról összeállított monográfiája szintén esszenciális, ugyanis amelelt, hogy röviden beszél a Károlyi-tervről, megemlíti annak analógiáit.

A barokk kerttervek tekintetében Fatsar Kristóf munkái elengedhetetlenek, aki elemzi a kerteket, illetve kertterveket, sajátosságuk alapján elhelyezi őket, mind a kor jellegzetes divatjában, mind a tervezők életművében.

A levéltári források hoztak a legtöbb új és érdekes információt. Kiderült, hogy Károlyi Ferenc is tervbe vette az ódon vár barokk kastélllyá alakítását. A kivitelezés végül elmaradt, a szándékról azonban tanúskodnak Giovanni Battista Ricca építész tervei és utasításai (a terv nem maradt fenn a családi levéltárban, csupán az utasítások). Ismételten új információk gazdagítják az 1783-as átépítési tervek tematikáját, ugyanis a „pályázók” között ott találjuk Franz Anton Hillebrandtot, kinek átépítési koncepcióját reflektálja a családi levéltárban fennmaradt alaprajz és ennek hozzáfűzése. Ami azonban talán a leglényegesebb, az az, hogy előkerült a Bittheuser József által tervezett és megépült barokk kastély kert felőli szárnya, épp az, amelyet a 19. század végén alapjaiból lebontottak, a jelenlegi szalon kétfordulós lépcsős falának kialakítása végett. Bebizonyosodott ugyanakkor az is, hogy úgy a barokk kastély, mint a historizáló lovagvár az 1666-ban megépített vár alapjaira

⁵ Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. V. Kötet, Budapest, Arcanum, 2001

támaszkodik, első alkalommal a főfalakat is lebontva de az alapokat meghagyva. Ezen állítást a katonai felmérések támasztják alá, nevezetesen az első osztrák felmérés(1766–1785).

Az elkövetkező dolgozat csak egy ízelítője lesz annak a hatalmas anyagmennyiségnek, amely még a levéltárakban feltáratlanul hever, remélhetőleg, a jövőbeni kutatások gazdag információmennyisége bővíti majd ki ezeket.

II. Rövid történeti áttekintés (15.–18. század)

Nagykároly helységnev az oklevelekben először 1335-ben fordul elő, addig, minden bizonnyal csak egy tanya volt. A 14. századtól kezd mindinkább fontos szerepet játszani a Károlyiak birtokai között, a 15. században teljesen a tulajdonukba kerül, melyben királyi adomány erősíti meg őket.

A legelső nagykárolyi „kőház” 1482-ben épült meg, a szatmári rendek tiltakozása ellenére, Károlyi Lancz László idejében. A török idők aggályai 115 évvel később, arra készítetik a birtok gazdáját, idősebb Károlyi Mihályt, hogy a várat négyszögű sáncárokkal, lőrészekkel ellátott bástyákkal vétesse körül. Az átépítések tekintetében Hardegg Ferdinánd és Károlyi Mihály közötti levélváltásból derül ki, hogy Károlyinak a király engedélyéért kell folyamodnia, melyet levélben kell kérjen, kihangsúlyozva, hogy nem kényelmi célok miatt alakíttatja át a kőházát, hanem az egyre fenyegetőbb török veszély nyomására kényszerül megerősíteni az épületet. Ekkor kezd a nagykárolyi kőház első ízben várrá alakulni.⁶

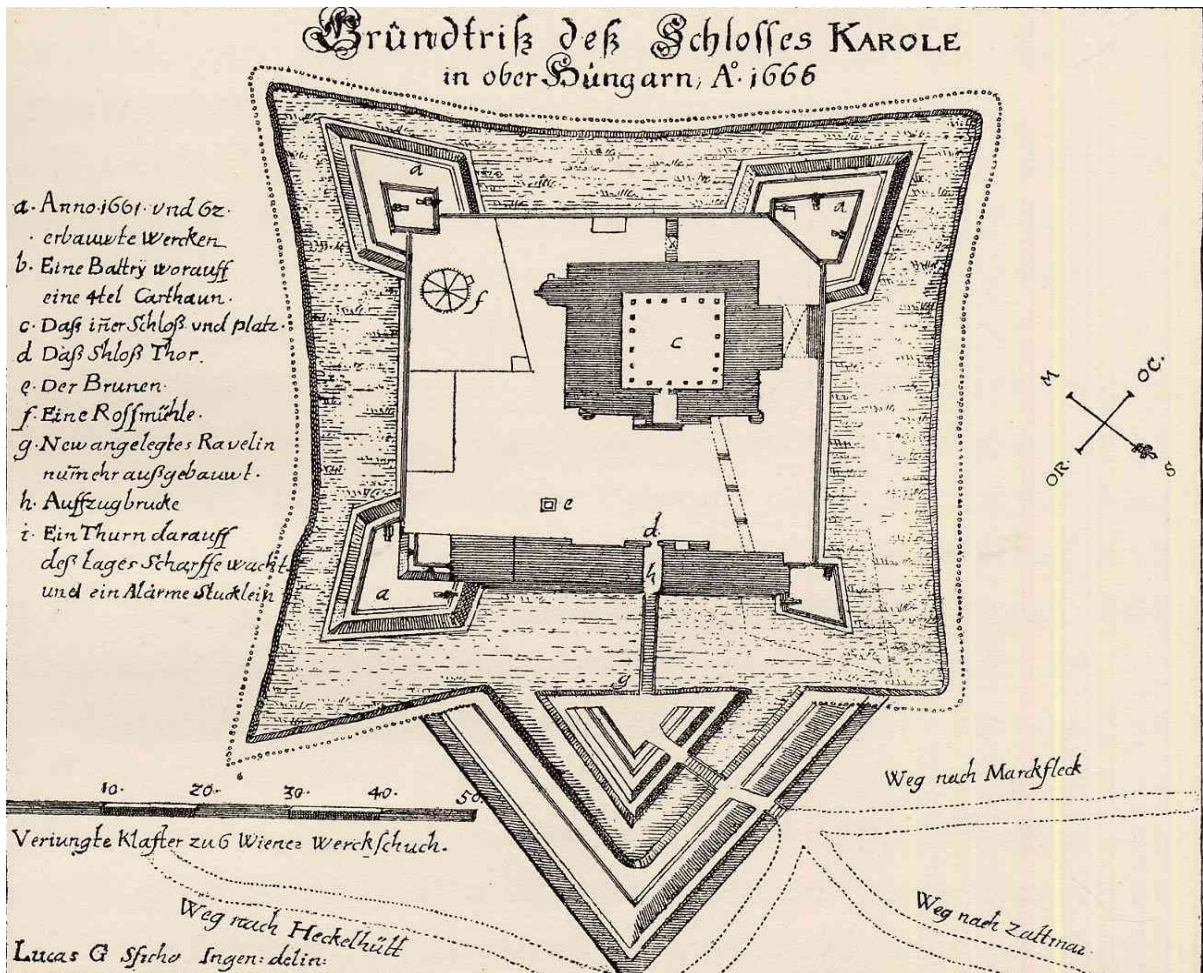
Mihály báró két fia, Ádám és László az ismételt török fenyegetések veszélyében, 1661-ben, a vár további, hatékonyabb megerősítése mellett döntött. Ezen átalakítások teljesen új formában tüntetik fel az épületet, amely már egy erősebb támadás ellen is védelmet nyújthatott védőinek és lakóinak.⁷ Az 1666-ra megépült nagykárolyi vár alaprajzán az alaprajzot készítő személy neve is feltűnik, egy bizonyos Lucas G, aki grafikáját hasznos információkkal látta el. A Lucas G rövidítés nem más, mint Lukas Georg Ssicha hadmérnök, aki a nagykárolyi vár építésének éveiben több hasonló rajzot is készít, pl. Székelyhíd váráról.⁸ A rajzon háromszor is feltűnik a kis *a* betű, amely az 1661–1662 között megépített bástyákat jeleníti meg (*a. Anno 1661 und 62 erbauwte Wercken*). A kis *b* betűvel jelölt elemet nem sikerült azonosítani. *c* jelenik meg a váron belüli épület belső udvarán (*c. Dass in[n]er Schloß und platz*), *d* jelzi a vár kapuját (*d. Daß Scloß Thor*), *e* pedig a váron belüli kutat (*e. Der Brunen*). Az *f* betű egy kör alaprajzú épületre került, ez valószínűleg egy belső

⁶ *Codex Diplomaticus comitum Karolyi de Nagy Karoly. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán, III. kötet, Budapest, 1885, 555.*

⁷ Éble Gábor: *A Károlyi grófok nagykárolyi kastélya és pesti palotája*, Budapest, 1897, 14.

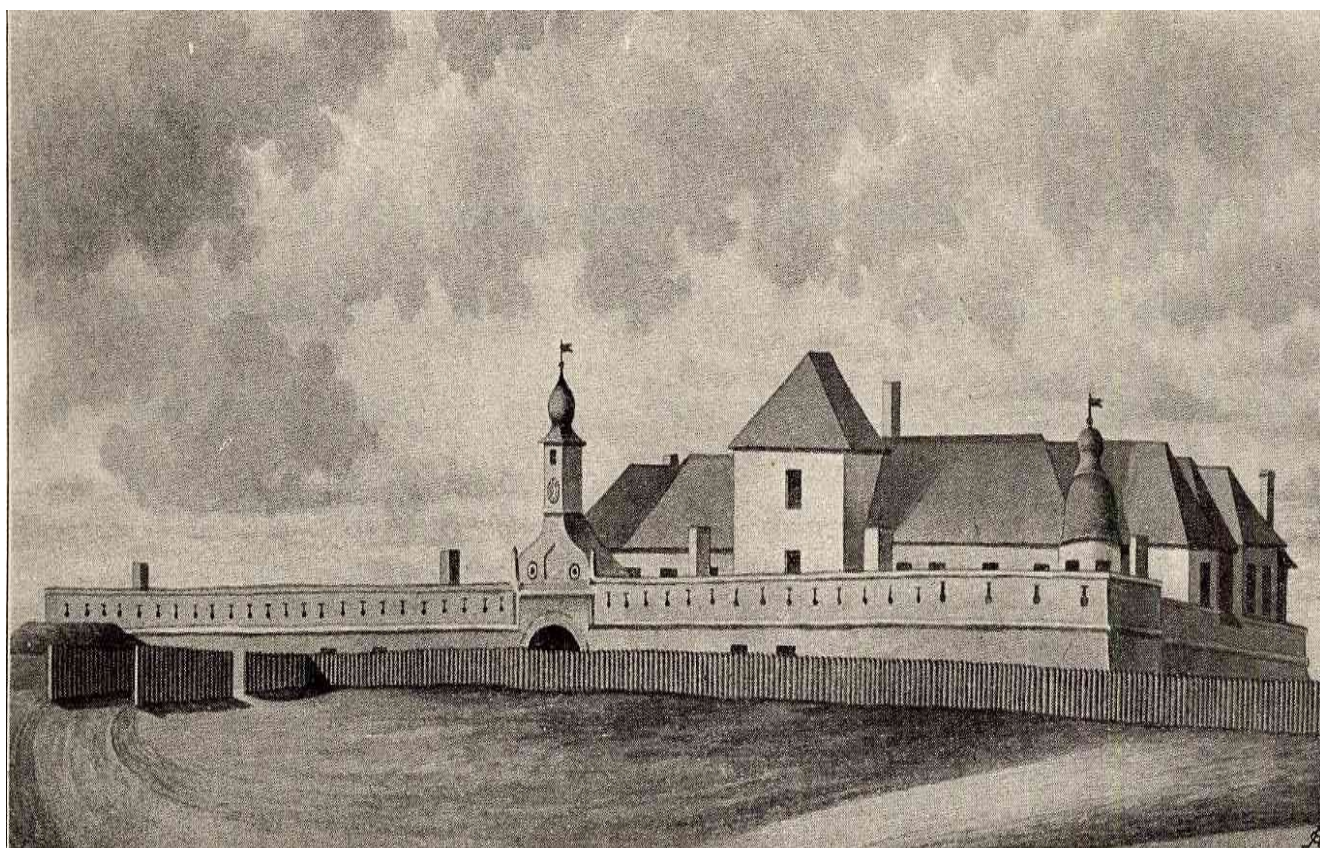
⁸ <http://mek.niif.hu/01800/01885/html/index1781.html>

lépcsős donjon lehetett, amely ugyanakkor malomként, vagy gabonátárolóként működhetett (f. *Eine Roffmühle*). A ravelinokon g betű szerepel (g. *New angelegtes Ravelin numehr außgebawt*), h-val pedig a felvonóhidat jelölte meg a tervező (h. *Auffzugbrucke*). Jellemző, hogy vészharanggal ellátott kaputoronnyal is gazdagodott a komplexum, amit a rajzon az i betűvel megjelölt elemmel azonosítunk (i. *Ein Thurn darauff des Lager Scharffe wacht und ein Alarme Stucklein*). A falakon belül fellelhető egy belső udvaros négyszög alaprajzú épület, melynek donjon felőli oldalán egy apszisra emlékeztető félkör jelenik meg, valószínűleg ez lehetett a kápolna, melyet a 17. században alakítanak ki az épületen belül. A belső udvar loggiával való megtoldását igazolják a pillérek, vagy oszlopok feltüntetése az alaprajzon.



1. Kép. Az 1666-os vár alaprajza, A *Theatrum Europaeum* című IX. Kötetének melléklete után, in Éble Gábor: *A károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*, Budapest, 1897, 16.

Az épületeggyüttes külsejét csupán egyetlen 1666-os ábrázolásról ismerjük, mely a főhomlokzatot illusztrálja, ahol a védőfalak és bástyák lőrészekkel vannak áttörve. Ugyanitt nyílik a vár főbejárata, minimális építészeti dekorációval, félköríves nyílással. A falakon belüli épület köralakú saroktoronnyal van ellátva. A vár falai előtt megfigyelhető a védekezésre szolgáló paliszád



2. Kép. Az 1666-os vár főhomlokzata, in Éble Gábor: *A Károlyiak nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*, 21.

A törökellenes harcok idejében a vár sok helyen károsodást szenvedett, a várarkok elpusztultak, a falak részben ledőltek, a tetők elégték, viszont a király parancsára Nagykároly végvár jellegét továbbra is fenn kellett tartani, s ezen célból a várarkok helyreállítására és

nagyobbítására Szatmár vármegye 400 forintot fizetett, a várfalak és tetők helyreállítását Károlyi László vállalta. A külső helyreállítás munkáját Wirben generális felügyelte, s a munkálatok 1678 áprilisa és decembere között folytak.⁹

A 18. század elején a kastély tulajdonosa Károlyi Sándor, aki a Rákóczi-szabadságharc egyik katonai vezetőjeként nem vetette fel egy átalakítás gondolatát, amihez nyilván külső tényezők járultak, mint amilyen a szabadságharc volt. Csupán a támadások okozta károkat kényszerült kijavíttatni, ahogy ez történt 1704-ben, amikor a császári csapatok támadásai miatt az épület több helyen is károsodást szenvedett. A javítási munkálatok egy évig húzódtak, Károlyi Sándorné felügyelete alatt.¹⁰

⁹*U. a.* 16 – 17.

¹⁰ Éble Gábor: *Károlyi Ferenc gróf és kora*, Budapest, 1893, 37.

III. Megvalósulatlan barokk tervek

A szatmári béke megkötése után az épület egy időre lakatlanná válik. A grófi rangot nyert Károlyi Sándor ideje nagy részét Pozsonyban töltötte, családját pedig a fővároshoz közel eső Bátorkeszibe költöztette, minek folytán Nagykároly egy időre megszűnt a grófok központi székhelyeként működni.

III. a. Giovanni Battista Ricca

A 18. század második felétől az épület tulajdonosa Károlyi Ferenc gróf és felesége Harruckern Jozefa lesz. Hogy hogyan is nézett ki ezidőtájt az épületeggyüttes, azt Hueber Antaltól, Harucckern Jozefa grófnő udvari káplánjától tudjuk meg, aki nagykárolyi látogatásakor lejegyezte azt az állapotot, amelyben a várat találta: *„Ez a remek kastély magas kőfallal van bekerítve, melynek – valódi erősségéhez hasonlóan – rendes lövőrései vannak [...] A kőfalon kívül mély árok fut körül, úgy, hogy a várba nem is lehet bejutni, csakis az egyetlen hídon keresztül, mely a kapuzathoz vezet. Az árok külső peremét magas czövekpálánk szegi be. E palánkokon kívül esik a szép és híres udvari kert, melynek vége alighogy belátható [...] Van ezen kívül szemnek tetsző virágdísz, több kút, egy teknősbékás tó, s mindenféle konyhakerti zöltség.”*¹¹ Károlyi Ferenc gróf az, akiben a 18. századi állandó lakók közül első ízben vetődött fel a kor kényelmi szempontjainak rég nem megfelelő kastély átépítésének gondolata. Ami nem csoda, hisz a 18. század közepi Magyarország főúri családjainak rezidenciái ebben a periódusban, már rég nem a leginkább védelmi céloknak megfelelő várak voltak, hanem a kényelmes, reprezentatív, a Nyugattal valamennyire lépést tartó kastélyok. A gróf, Giovanni Battista Riccat, a nagyváradi székesegyház tervező építészt kéri fel arra, hogy az ódon várból főúri rezidenciát tervezzen.¹² Sajnos Ricca tervei nem maradtak fenn, vagy lappanganak. Előkerültek azonban átépítési utasításai (*„Explicatio*

¹¹ Éble Gábor: *I. m.* 33.

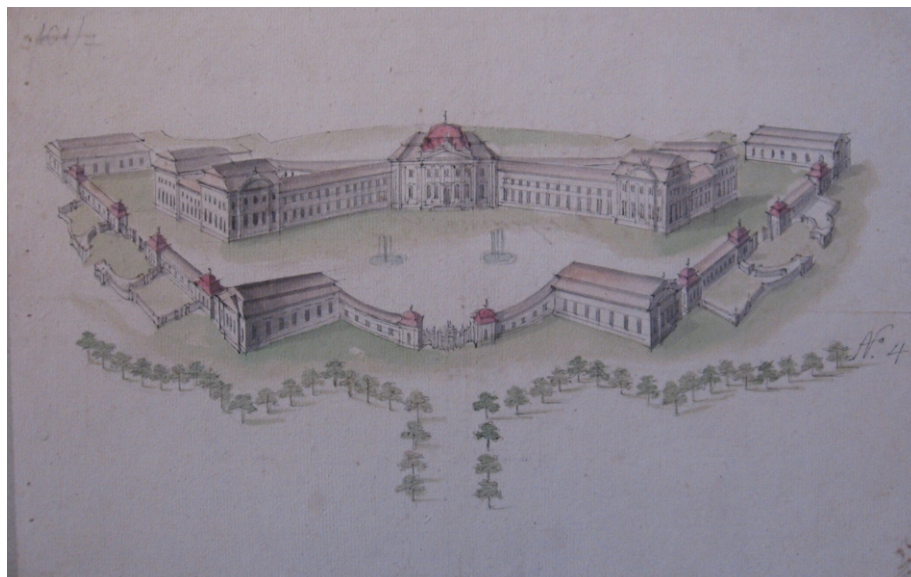
¹² *Magyar Műemlékvédelem* 1959 – 1960, Budapest, 1964, 255 – 258.

omnius Rerum quarum...”), mely egyetlen oldalas rövidke szöveg, a végén az építész aláírásával, illetve a tervezés évével, 1752. Az utasításban többek között szerepel a feladat, a nagykárolyi vár újépítése, ennek égtáji elhelyezése, az, hogy a munkálatok 1754-ben vennék kezdetüket, s ezen időpontig az építőanyagok beszerzése szükséges, melyeket le is ír, meg is nevez. Az alapozási munkálatokhoz szükséges hozzávetőleges összeget 10000 ezüst forintban határozza meg. A szöveg végén megjelenik aláírása: *Minimus Servus Joannes Babtista Richa*, illetve az utasítás hátoldalán a szöveg kivonata: *Architecti Richa relatio Super aedificando Novo Castello in N. Károly, 1752*. Amint később kiderül, tervének kivitelezésére nem került sor.

III. b. Franz Sebastian Rosenstingl

A Károlyiak reprezentációs igényei együtt nőttek a család felemelkedésével, s a 18. század folyamán számos középületet és templomot építettek. A kastélyépítkezésre Károlyi Ferenc után, Károlyi Antal is gondolt, mivel grófi rangja, kétségkívül megkövetelte, hogy hangsúlyt fektessen a rezidenciális építkezésekre.¹³

3. Kép
Franz
Sebastian
Rosenstingl
terve a
kastély
átépítésére,
1783.
MOL,
T/20, 101/7



¹³ Fatsar Kristóf : *Franz Sebastian Rosenstingl kerttervezői tevékenysége Károlyi Antal szolgálatában*, in *Ars Hungarica*, 1998, 1–2. szám, 296.

A nagykárolyi kastély átalakítására, továbbá az új rezidencia programterveinek elkészítésére 1783-ban több építész is felkértek, ezek egyike a Bécsben született Franz Thomas Rosenstingl, aki a szakirodalomban Franz Sebastian Rosenstingl néven vált ismertté.¹⁴

Tervei papíron maradtak, a későbbi építkezések nem az ő elképzelései szerint történtek. A kastélyhoz készített északnyugati tájolású vázlat szerint, a tervezőnek a kertet a meglévő épületekkel kellett egységbe kapcsolnia. Nyilván a megrendelőnek voltak kívánságai a tervezendő épülettel kapcsolatban és itt szóba jön egy olyan megkötés, mely a terv kivitelezését, az építészeti kialakítást is befolyásolta volna.¹⁵ Bizonyos, hogy a terület északnyugati szélét lezáró, a többi épület mértani rendjébe nem illeszkedő épületet megváltoztathatatlan adottságként kellett a tervezőnek elfogadnia. Rosenstingl tervének feliratában utalás történik arra, hogy az épület azért „megtört” vezetésű, mert kétszeresen tört szárnyú, repülő sast szeretett volna jelképezni, ami a Károlyi család címerállatát szimbolizálja.¹⁶ A két szintre (földszint és emelet) tervezett épület egy grandiózus kastélynak a terve, négy épületszárnyal, középpontjában több axisos, az udvar felé domború, a barokk tervezési gyakorlatra jellemző főbejárattal.

Az épület
dinamikus
vonalvezetése
visszatükröződik a
kerítés
falvezetésének
stílusában is.

4. Kép.
Franz Sebastian
Rosenstingl
1783-as
kertterve,
MOL, T/20,
101/7



¹⁴ U. a. 298.

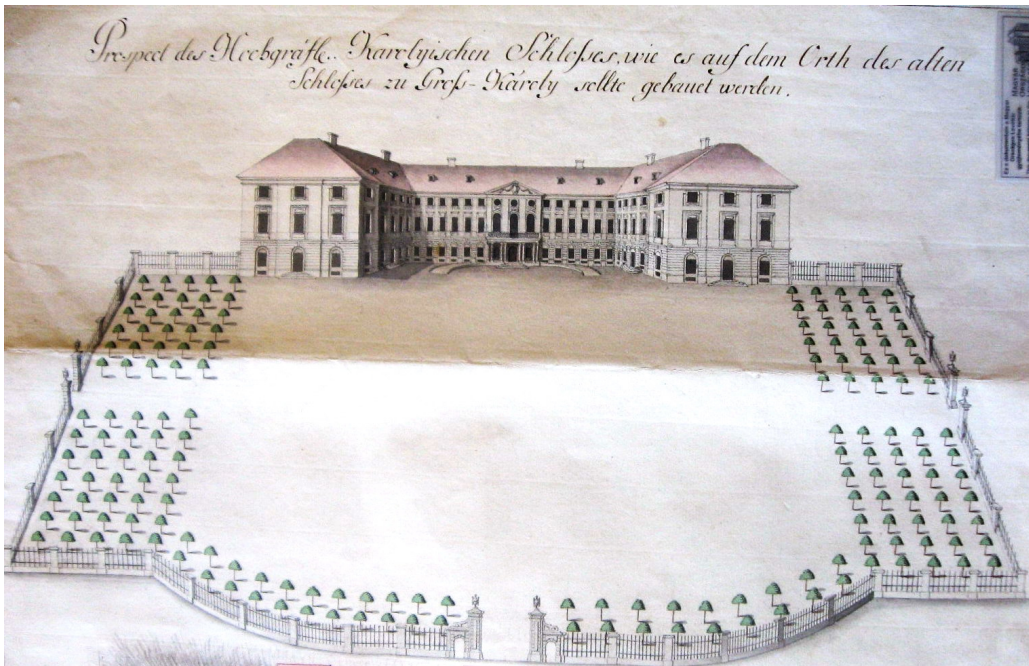
¹⁵ Kelényi György: *Franz Anton Hillebrandt, Művészettörténeti Füzetek, X.* Budapest, 1976, 66.

¹⁶ Fatsar Kristóf: *I. m.* 302.

Rosenstingl a kastély tervének elkészítésekor, a kert átépítésének gondolatát is papírra vetette. Fatsar Kristóf, a magyarországi barokk kertek specialistája szerint, a tervező, itt egy divatjamúlt sémát szándékozott kivitelezni, amit részben, idős korának tulajdonít. A terven a kert zöld felületekkel van ábrázolva. Az épületre merőleges, hosszú sétányt tervezett, melyet pavilon zár le. Az épület sasszárnyai elé ovális gyepfelületet kívánt kialakítani, a kastély előtt pedig fasor díszelgett volna, mely az épület homlokzatának mozgalmas vonalát imitálja.¹⁷

III. c. Florianus Domm

Az eredeti nevén Domm Ferenc (1739–1814) pozsonyi származású építész, 1759-ben belépve a piaristák közé, a Flórián rendi nevet veszi fel. 1767–1780 között Tallóson, 1782-től 1784-ig a váci Theresianumban, 1785 és 1787 között ugyancsak Vácon a régi piarista gimnázium építésztanáraként működött. Ő is azon építészek közé tartozik, aki Károlyi Antal megbízására terveket készít a nagykárolyi vár kastéllá való átépítésére.



5. Kép.
Florianus
Domm
18.
századi
terve a
kastély
átépítésér
e, MOL,
T/20,
101/2

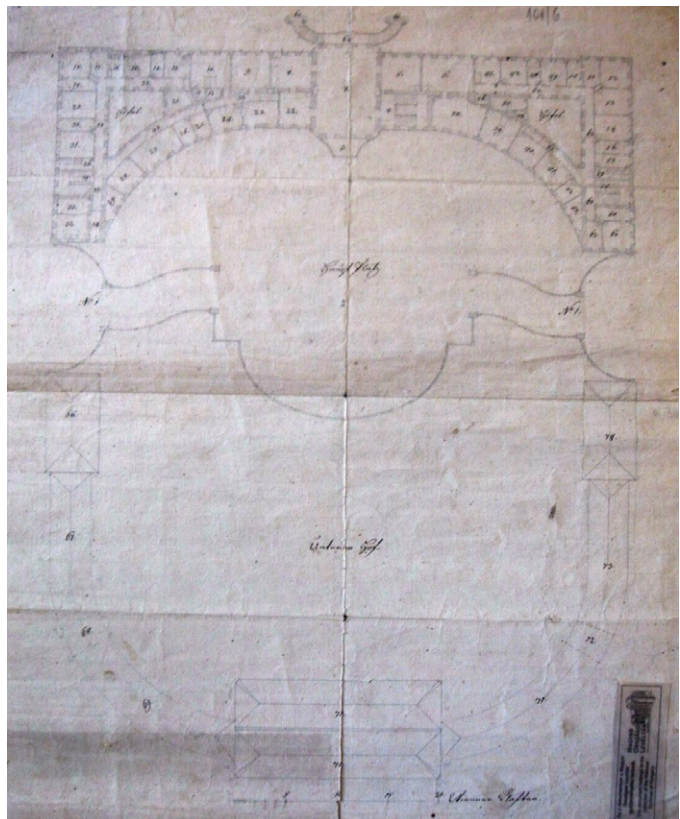
¹⁷ Fatsar Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*, 2008, 166.

Terve szerint a kastély U alaprajzú épület lett volna, három szintes homlokzattal, ahol a földszintet rizalitos falazat emeli ki. Jellemző barokk megoldásként, reprezentatív kiugró portikusz díszítette volna a főbejáratot, melyhez mozgalmas lépcső vezet. Az épület perspektivikus homlokzatrajza előtt a díszudvar kerül el, melyet fák vesznek körül, oldalt öt sor, elől két fa szélességében. Domm is, Rosenstinglhez hasonlóan kertet is tervez a kastély köré. Az ismétlődő fasorok, melyeket a díszudvaron elhelyez, régies megoldásnak számítanak, ugyanakkor meglehetősen a díszudvar beültetésének terve is. Előfordulhat, hogy a már divatban lévő angolkeri hatást szerette volna megvalósítani, azaz a kastélyt hangsúlyos növényállomány közé, táji környezetbe akarta elhelyezni, mindezt az angolkeri hatás geometrikus megfeleltetéseként.¹⁸

III. d. Franz Anton Hillebrandt

Franz Anton Hillebrandt 1783-as, nagykarolyi kastélytervét nem szignálta, azonban a „Specificatio”-n megjelenő sajátkezű aláírása alapján neki tulajdonítjuk. Hillebrandtnak csak az első emeletre és az udvarra utaló tervét ismerjük, az első emeleten feltüntetve a szobák rendeltetését is.

6. Kép. Franz Anton Hillebrandt kastélyterve, 1783, MOL, T/20, 101/6



Ő is Dommhoz hasonlóan U alakú kastélyt tervezett, melynek udvari oldalán íves belső szárny van.

¹⁸ U. a. 167.

Az íves udvari szárny, illetve a derékszögű külső traktusok között, két oldalt egy-egy háromszögű belső udvar nyílik. A főudvarba íves kocsifelhajtók vezetnek, mely megoldással Johann Lucas von Hillebrandt bécsi Schwarzenberg-palotájánál találkozunk.¹⁹ A tervezett edificium középtengelyében az egész szélességet átfogó díszterem áll, melynek kerti homlokzatához lépcső vezet. A kor szokása szerint, az egyik szárny végében, valamennyire elszigetelten helyezte el a kápolnát.

A tervek mellett, Károlyi Antal 1783-ban egy nagykárolyi topográfiai felmérést is készített. Ez igazolja azt a vitatott tényt, hogy a későbbi barokk kastély a 17. századi vár alapjain épül meg, melyet jelen restaurálás alkalmával is megkérdőjeleztek a szakemberek.



7. Kép. Nagykárolyi topográfiai felmérés, 1783,
MOL, T/20, 101/5

¹⁹ Kelényi György: *I. m.* 67.

IV. A barokk kastély

A fenn bemutatott tervek kivitelezésének megghiúsulására a család levéltárosa, Éble Gábor azt hozza fel mentségül, hogy az 1784-ben, a szomszédos vármegyében román lázadás tört ki, minek következtében a megrendelő jobbnak látja az építkezések elhalasztását, sőt még a Nagykárolyban őrzött családi levéltárat is Pestre viteti.²⁰ Azonban magyarázata megkérdőjelezendő. Nem valószínű ugyanis, hogy Károlyi Antalt épp annyira megijesztette volna a Horea, Cloșca és Crișan vezette felkelés, hogy elhalassza az építkezéseket. Előfordulhat, hogy gazdasági okok miatt döntött úgy, hogy nem kivitelezteti őket. Vegyünk észre azonban még egy feltevést. Valószínűnek tűnhet az is, hogy az építető-megrendelő - a kor szokása szerint – egyszerre több építészről kért terveket, hogy később, saját uradalmi építészével a leginkább megfelelőt kiviteleztesse, illetve a tervek kombinálásával egy új épülettervet hozasson létre.²¹ Erre lenne az a bizonyíték, hogy a tervek viszonylag rövid időintervallumban egymás után készültek: Hillebrandt é június 30-án, D'Avrange (francia építész, akinek csak egyetlen leveléről tudunk, melyet Károlyinak küldött a kastély átépítése tekintetében) levele augusztus 12-ikei keltezéssel van ellátva, a Situations-planumot Somogyi Ferenc jószágfelügyelő szeptember 5-én küldte el Antal grófnak. Ugyanitt, Somogyi Ferenc Bittheuser Józsefet – aki a barokk kastély tulajdonképpeni építésze – is említi, mint az építkezések irányítóját.

Károlyi Antal halála után, az ősi birtok egyetlen örökösére, fiára Józsefre száll. Amint hivatalosan is a birtok tulajdonosa lesz, József gróf 1792. március 22-én utasítja uradalmi építészét, hogy készítsen pontos költségvetést az épület átalakításának előmunkálatairól és azt minél hamarabb küldje föl neki Pestre. A munkálatok 1792 őszén vették kezdetüket. Ugyanezen év, december 21-ikei datálást hordoz egy Bittheuser által összeállított

²⁰ „Károlyi Antal gróf 1783-ban új várkastélyt akart építtetni Nagykárolyban [...] a szőlőskert melletti magaslaton [...] Mi lehetett az oka hogy a tervezett kastély építése abban maradt? Legvalószínűbb az, hogy a következő 1784- évben Szathmár vármegye szomszédságában kitört az oláh lázadás [...] Ekkor még a levéltárat is felköltöztették Pestre”.²⁰, MOL, T20 No. 101

²¹ Kelényi György: *I. m.* 66.

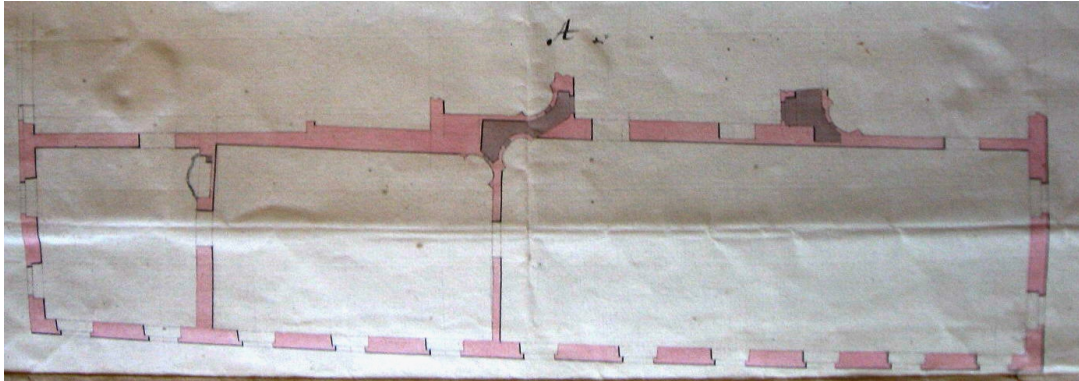
költségvetés tervezet, amely nem csupán az előzetes munkákra, hanem a kastély teljes felépítésére vonatkozik. A teljes költséget ekkor az uradalmi építész 19537 forintra becsüli.²² Az átalakítások alkalmával az alapokat és néhány főfalat meghagytak, teljességgel lebontották azonban a várat körülölelő védőfalat, a várarkokat betömték. Az építkezés gyors ütemben haladt, hisz 1793 decemberére az új kastély, az anyagszállítási akadályok ellenére tető alá került. Az így, Bittheuser tervei alapján megépült kastély alaprajza négyszögű, belső udvarral, egy emelettel, klasszicizáló barokk stílusban. Az alapokon és néhány főfalon kívül eredeti állapotában maradt a Rákóczi-szoba is, amely a fejedelem 1708-as látogatásának emlékét őrizte. A kastély tulajdonképpen a váron belüli épület mintáját követi, megtartva a belső udvart, melyet csak a 19. század végén fednek majd be.



8. Kép. A klasszicizáló barokk kastély főhomlokzata, in *Vasárnapi Újság*, 1884

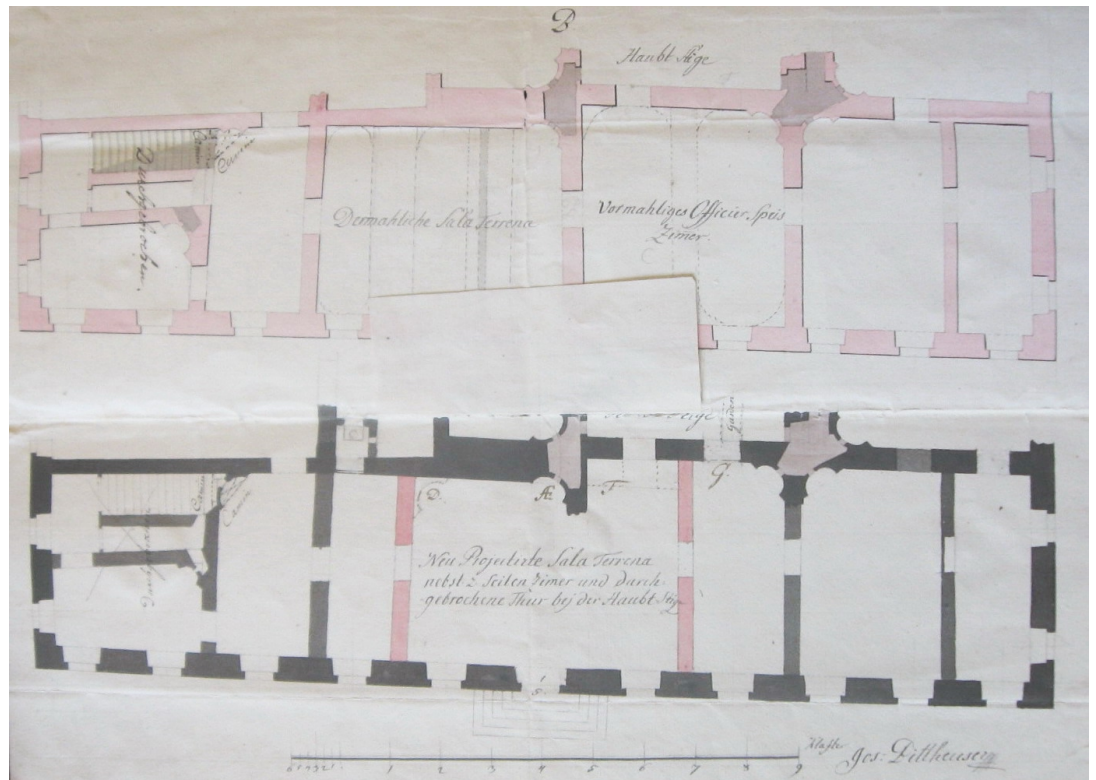
²² MOL, T/20, 101/10

A megépült barokk variáns alaprajza sajnos eddig nem került elő. Megtalálható azonban a Károlyi-tervek között az a rajz, amely a barokk épület kert felőli szárnyát mutatja, ezzel a címmel: „Grund Riss der Garten Seiten des Karoler Schloeses in 3 Rissen Vorge stellt”.²³ Rendkívüli jelentőséggel bír ennek a tervnek a megléte, ugyanis épp ez az a szárny, melyet a 19. század végén lebontanak azon célból, hogy a mai szalon kert felé néző reprezentatív falát kialakítsák. Bittheuser három rajzot készített a kert felőli oldalhoz.



9. Kép. A barokk kastély kert felőli szárnyának első emeleti rajza, Bittheuser József, MOL, T/20, 101/4

10. Kép. A kert felőli szárny földszinti rajzai, Bittheuser József, MOL, T/20, 101/4

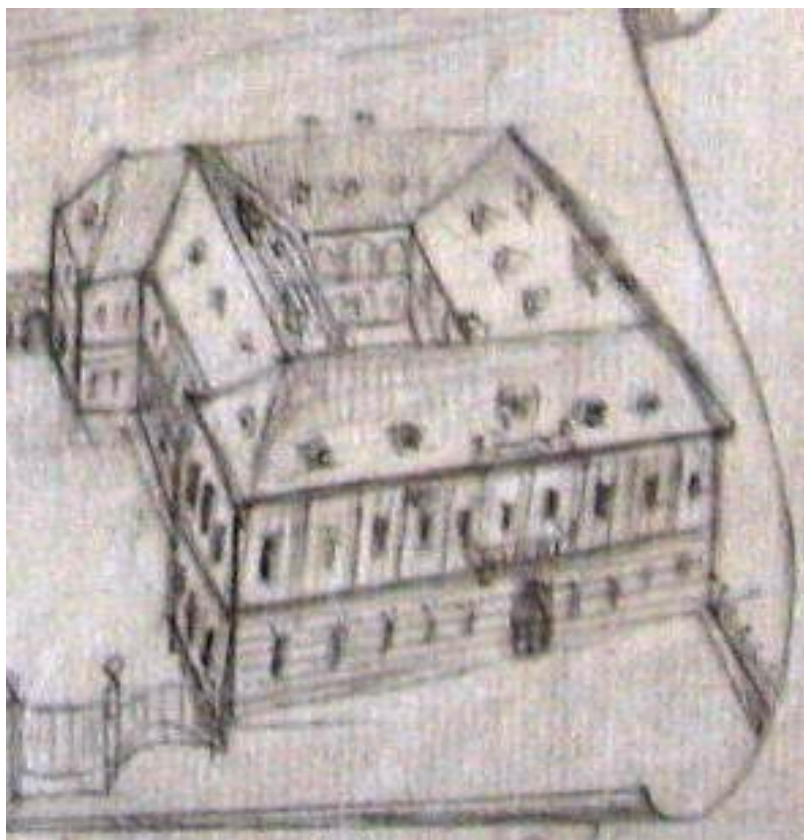


²³ MOL, T/20, 101/2

Az A-val jelölt rész a felső emeletet illusztrálja (A. *Der obere Stock*). B-vel jelöli a régi épület kert felőli oldalának földszintjét, ami a tervezés idejében még a rajzhoz híven volt kialakítva (B. *Der untere Stock wie es damahlen ist*). C jelenti a tervezett földszinti szárnyat (C. *wie von Graffen Projectirt werden*). Az A-val jelölt rajzon nem találunk hozzáfűzéseket, magyarázatokat, csupán három téglalap alaprajzú termet különítünk el.

A B rajz, jobbról számított harmadik terme étkező volt, a tisztek ebédlőszobája, ahogy ezt a szöveg elárulja, a mellette levő helységnek pedig Sala Therrena funkciója volt. A C rajzon a Sala Terrena-t megnagyobbítja, megszüntetve ezzel az étkező termét.

Az épület külsejéről elmondható, hogy késő barokk, belső udvaros kastély. A főhomlokzat akkor észak-keletre nézett, eltérően attól, ahol megnyitották a 19. században. A főhomlokzat eltér a mellékhomlokzatoktól rizalitszerűen kiugró falaival, melyeket timpanon koronáz meg. A földszint sávozott felületű és vakárkásor húzódik végig rajta. Az ablakok klasszicizáló, egyenes lezárásúak. A kastélyt ábrázoló rajzon, mely a kert felőli szárny alaprajzának hátoldaláról származik megfigyelhető, hogy a rizalitokon nincsenek timpanonok, eltérően attól, ahogy az 1884-ben megjelent egyik Vasárnapi Újság-ban mutatják be az épületet. Ugyanakkor érdekes az emelet axisos tagolása, illetve látszik a belső udvar árkádsora is. A



főhomlokzati eltérések miatt arra következtethetünk, hogy nem megépült állapotokat illusztrál a rajz, hanem egy terve a kialakítandó kastélynak.

11. Kép. A barokk kastélyt ábrázoló rajz, MOL, T/20, 101/4

Az épület egy korabeli leírás szerint: *gróf Károlyi Josef a a sántzait betöltette, a régi*

várat elhányatta, és annak helyére a mostani tsinos Kastélyt építette. A homlokán láttatik a Grófi Nemzetségnek Czimere, illyen felírással: Nagy-Károlyi Gróf Károlyi József, az Eleinek a régiségtől hanyatló lakhelyeit ezen hajlékká változtatta. 1794. Eszt. Az épületnek nap nyugoti oldalán Anglus ízlésre épített gyönyörűséges kert vagyon. Déli ódala részszerént a vásár hely, részszerént a nagy roppant Uradalmi majorság épületek.”²⁴

A 19. század elején, egy hivatalos összeírás alkalmából, a kastélyt is számba veszik, és megemlítik róla, hogy falai emeletesek, az épület főhomlokzata északkeletre néz. A földszinten van egy fekete márványból készült fölépcső, ezen kívül még két kisebb falépcső. A kastély emeletén a biliárd termen kívül huszonegy, a földszinten pedig húsz „bolthajtásos” szoba volt. Ugyancsak a földszinten, az épület dél-keleti részében volt elhelyezve a tágas „udvari kápolna”, s az épület déli oldalához csatlakozott a Károlyi József idejében épült emeletes konyha. Ennek, mintegy folytatásaként, kőkerítéssel összekapcsolva állt az 1760-ban épült „lovagló-iskola” és az 1769–1770-es köoszlopos bolthajtásos istálló 51 ló számára. Az új kastélyban a történeti kegyelettel őrzött Rákóczi-szoba mellett kialakították a Kölcsey-szobát, ahol 1861-ig függött a költő arcképe.²⁵ A régi vár sáncai közül egyetlen egy maradt meg, a kastélyt védő széles árok, korláttal körülvéve, melyet „mint tisztátlan, büzhödtt léget fejlesztő árkot, Károlyi István gróf az

1880. év táján betömette, s e helyen a város a mostani csinos promenádot létesítette.”²⁶



12. Kép. Részlet a második katonai felmérésből. (1853–1858)

▲ A nagykárolyi barokk kastély és kertje
(Koros András felvétele)

²⁴ Szirmay Szirmai Antal: *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmerete*, II. kötet, Buda, 1810, 8.

²⁵ Éble Gábor: *I. m.* 41.

²⁶ Asztalos György: *Nagy Károly rendezett tanácsú város története 1848-ig*, Reprint Kiadás: Nyisztor Lóránd, Debrecen, 2004, 78.

Az udvari kertész Bode György, a kastély átalakításának kezdetekor hozzáfogott az angolkert építéséhez és 1795 nyarára, mind a kastély, mind a kert megújult alakjukban várták a látogatókat.²⁷ A 18. századi magyarországi viszonyokhoz képest megfigyelhető, hogy Nagykárolyban volt az egyik első olyan főúri kastély amelyik, ilyen korai periódusban angolkerttel rendelkezett. Ez a tény a tulajdonos tájékozottságára, és természetesen reprezentációs igényére vall.

A korabeli sajtó is tudósítja az olvasókat a nagykárolyi kastélyról és kertről, ezt írván róla: *„Az új kastély Nagy-Károlynak nagy díszére szolgál, szép angol ízlésű kerttel van övezve, melly a lakosoknak igen kedvenc sétahelye.”*²⁸

²⁷ Éble Gábor: *I. m.* 37.

²⁸ *Vasárnapi Újság*, Hatodik évf, Pest, 1859, 401.

V. Következtetések

Jelen dolgozatban megpróbáltuk bemutatni a nagykárolyi Károlyi-kastély 18. századi szakaszának legújabb kutatási eredményeit.

A kivitelezetlen tervek tekintetében összeállt az az építészlista, akiket Károlyi Antal kért fel, hogy modern, a kor divatjának megfelelő kastélyt tervezzenek. Ugyanakkor a megépült barokk kastély tekintetében jelentős dokumentumnak tekinthető a kert felőli szárny tervének megléte, hisz ez az egyedüli rajz, amely tanúskodik ezen szárny 18. század végi állapotáról.

Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy az elkövetkező kutatások eddig feltáratlan információkkal gazdagíthatják még ismereteinket, ugyanis a Károlyi levéltárban beláthatatlan mennyiségű iratanyag van, melynek tanulmányozása a barokk kastélyról alkotott képet tovább árnyalhatja.

Felhasznált irodalom:

- Asztalos György: *Nagy-Károly rendezett tanácsú város története 1848-ig*, Reprint kiadás, Nyisztor Lóránd, Debrecen, 2004
- Benedek Zoltán: *A nagykárolyi Károlyiak kastélya és a kaplonyi temetkezési hely*, in Partium, 6. szám, 1999
- Benedek Zoltán: *Nagykároly-Carei-Großkarol*, Orosháza, 1994
- Borovszky Samu: *Szatmár vármegye monográfiája*, Pest, 1908
- Codex Diplomaticus comitum Karolyi de Nagy Karoly. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán, II. kötet, Budapest, 1885*
- Codex Diplomaticus comitum Karolyi de Nagy Karoly. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán, III. kötet, Budapest, 1885*
- Éble Gábor: *A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*, Pest, 1897
- Éble Gábor: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család leszármazása leányági ivadékok feltűntetésével*, Budapest, 1913
- Éble Gábor: *A Harucckern és a Károlyi család. Genealógiai tanulmány*, Budapest, 1895
- Éble Gábor: *Károlyi Ferenc gróf és kora*, Budapest, 1893
- Fatsar Kristóf: *Franz Rosenstingl kerttervezői tevékenysége Károlyi Antal szolgálatában*, in *Ars Hungarica*, 1998, 1–2. szám
- Fatsar Kristóf: *Magyarországi barokk kertművészet*, 2008
- Kelényi György: *Franz Anton Hillebrandt*, in *Művészettörténeti Füzetek*, X. 1976
- Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*, V. kötet, Budapest, Arcanum, 2001
- Magyar Műemlékvédelem 1959–1960*, Budapest, 1964
- Dr. Németi János: *A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya*, in *Nagykároly és Vidéke Évkönyv*, Nagyvárad, 1998
- Rozsnyai József: *Meinig Arthur műépítész munkássága*, Szakdolgozat (ELTE-kézirat), Budapest, 2001

Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*, Budapest, 2007

Felhasznált levéltári források:

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család tervtára, T20, 101

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család tervtára, T/20, 101/1

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család tervtára, T/20, 101/2

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család tervtára, T/20, 101/5

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család tervtára, T/20, 101/6

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család tervtára, T/20, 101/7

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család tervtára, T/20, 101/4

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család tervtára, T/20, 182/1

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család tervtára, T20, 182/3

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család levéltára, P397/20, Acta Oeconomica, 62. doboz, (1803–1807)

Magyar Országos Levéltár, Gróf Károlyi család levéltára, P416, 60 csomó, No. 158

Tartalomjegyzék:

I. Bevezetés, avagy rövid kutatáströrténet.....	2. o.
II. Rövid történeti áttekintés (15.–18. század).....	5. o.
III. Megvalósulatlan barokk tervek.....	9. o.
III. a. Giovanni Battista Ricca.....	9. o.
III. b. Franz Sebastian Rosenstingl.....	10. o.
III. c. Florianus Domm.....	12. o.
III. d. Franz Anton Hillerandt.....	12. o.
IV. A barokk kastély.....	15. o.
V. Következtetések.....	21. o.
Felhasznált irodalom.....	22. o.